

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η περιοχή που συνήθως αποκαλούμε Κάτω Χώρες και περιλαμβάνει σήμερα τα βασίλεια της Ολλανδίας, του Βελγίου και το Δουκάτο του Λουξεμβούργου διέθετε στα χρόνια του ύστερου Μεσαίωνα μια ορισμένη συνοχή με κύριο χαρακτηριστικό την πληθυσμιακή πυκνότητα και την ανάπτυξη πόλεων με ανθούσες πρωτοβιομηχανικές δομές στον τομέα του υφάσματος, της εξόρυξης και της μεταλλουργίας. Ωστόσο, από πολιτική άποψη η περιοχή ήταν διασπασμένη στα Δουκάτα της Βραβάνδης, του Λουξεμβούργου και του Λιμβούργου, τις Κομητείες της Φλάνδρας, του Αινώ και της Ναμύρ και, τέλος, τα Πριγκιπάτα της Λιέγης και του Σταβελό-Μαλμεντύ. Όλες αυτές οι ενότητες ανήκαν στον Γερμανό αυτοκράτορα ή τον Γάλλο βασιλιά. Από εκκλησιαστική άποψη υπάγονταν είτε στις γαλλικές μητροπόλεις του Καμπραί, της Τουρναί και της Θερουάν (η Φλάνδρα) είτε στην επισκοπή της Ουτρέχτης (η Βραβάνδη, η Λιέγη και το βόρειο τμήμα των Κάτω Χωρών). Ο επίσκοπος της Ουτρέχτης, όπως και ο επίσκοπος της Λιέγης, ήταν ταυτόχρονα επικεφαλής των ομώνυμων κοσμικών πριγκιπάτων.

Το όνομα *Φλάνδρα* (Flandriae) ως τοπωνύμιο και το ανθρωπωνύμιο *Flan-drenses* τα συναντούμε για πρώτη φορά στον Βίο του αγίου Ελιγίου, επισκόπου της Νουαγιόν (7ος αιώνας), προκειμένου μέσα σε αυτή την πανσπερμία των ειδωλολατρών να περιγραφεί η αναφορά του επισκόπου προς τους κατοίκους της δικαιοδοσίας του. Η Φλάνδρα όριζε μια στενή περιοχή μεταξύ της Μπρυζ και της Βόρειας Θάλασσας· περιορισμένη από τις όμορες επισκοπές της Μπρυζ, του Άου-ντενμπούρχ (Oudenburg) και του Άρντενμπουργκ (Aardenburg) στην αρχή βρισκόταν έξω από τα όρια της *civitas Menapiorum* (Mempiscus). Τον 9ο αιώνα εκτεινόταν σε μία ολόκληρη περιοχή ανάμεσα στον ποταμό Σκάλδη και τη θάλασσα και τον επόμενο αιώνα από το Ζβιν ως τον Κανς. Πρωτεύουσά της ήταν η Αρράς και οι παλαιές περιοχές της ρωμαϊκής παρουσίας συνέπιπταν σχεδόν με τις περιοχές που κατέκλυσαν τα γερμανικά φύλα. Η κομητεία διευρύνθηκε τον 11ο αιώνα με την προσάρτηση του δυτικού τμήματος της Βραβάνδης και τους μικρότερους *pagi* στα νότια και δυτικά των ποταμών Λέιε και Σκαρπ. Τον 11ο αιώνα ο κόμης Βαλδουίνος της Λίλλης προσάρτησε επίσης την *Quatre-Métiers* και τη χώρα του Βάας (Waas)· πέρασε τον Σκάλδη και επεξέτεινε τα εδάφη του πέρα από τον ποταμό Ντέντερ. Στη συνέχεια, όμως, υποχρεώθηκε σε αναδίπλωση. Ο βασιλιάς της Γαλλίας Φίλιππος Αύγουστος, καταλαμβάνοντας την περιοχή του Αρτουά, περιόρισε τη Φλάνδρα πέρα από την Τουρναί και αφαίρεσε τη Ζηλανδία από τον κόμη.

Η πολιτική των κομήτων της Βουργουνδίας (1384-1555) εγκαινίασε την ανάκαμψη ανακτώντας τη Βαλλονία, ενώ ο Φίλιππος ο Ωραίος (1396-1467) και ο γιος του Κάρολος ο Τολμηρός (1433-1477) μετέφεραν το γαλλικό σύνορο πέρα από τον Κανς. Ο γαλλικός θρόνος επιδόθηκε σε επιχειρήσεις στην περιοχή για δύο σχεδόν αιώνες ακόμη, προκειμένου να κατακτήσει το Αρτουά. Ο Ραούλ Μπλανσάρ διατύπωσε με εξαιρετική ακρίβεια το πρόβλημα της ιστορικής ενότητας της Φλάνδρας: «Αν και τα πολιτικά σύνορα της Φλάνδρας οριστικοποιήθηκαν νωρίς στον Βορρά και στα ανατολικά, μπορούμε να πούμε ότι προς τα νοτιοδυτικά η χώρα δεν είχε ποτέ ιστορικά όρια». Παράλληλα, η σχετική ασάφεια των φυσικών ορίων της περιοχής και ιδίως οι μεταβολές των συνόρων της κομητείας κατά τον 16ο-18ο αιώνα, καθώς και οι αλλεπάλληλες διοικητικές αναδιαρθρώσεις τον 19ο αιώνα διαμόρφωσαν ούτως ή άλλως συνθήκες ασάφειας και αμφισβήτησης της φυσικής και πολιτικής της ενότητας.

Η δυσκολία αυτή, ωστόσο, δεν είναι νέα· ήδη από τον Μεσαίωνα η εκφορά του ονόματος της περιοχής σε πληθυντικό αριθμό (Vlanderen/Flandres) οδήγησε ιστορικούς της περιωπής του Ζυλ Μισλέ να διατυπώσουν την άποψη ότι «το όνομα Φλάνδρες (Flandres) δεν εκφράζει ένα λαό, αλλά είναι μια ένωση πολύ διαφορετικών περιοχών, μία συγκέντρωση φυλών και πόλεων. Τίποτα δεν είναι πιο ανομοιογενές». Η ετυμολογία, ωστόσο, της λέξης προέρχεται από την αγγλοφρισιακή διάλεκτο, από όπου το όνομα *flām* (=πλημμυρισμένος, διάβροχος, αποκλεισμένος)· ο ευνόητος πληθυντικός λόγω της μεταβαλλόμενης συμπεριφοράς των υδάτων στην περιοχή πέρασε εύκολα στη λατινική γλώσσα. Από πολιτική άποψη, δίπλα στη Φλάνδρα που εμφάνιζε εντονότερη σύνδεση με τον γαλλικό θρόνο, υπήρχε η αυτοκρατορική Φλάνδρα που εξαρτιόταν από τον Γερμανό αυτοκράτορα (οι λεγόμενες στα μεσαιωνικά χρόνια Quatre-Métiers, δηλαδή οι τέσσερις πόλεις της Ζηλανδίας: Άξελ, Χουλστ, Μπουκχάουτε και Άσσενέντε· η Waasland/Waes στην αριστερή όχθη του Σκάλδη ανάμεσα στην Αμβέρσα και τη Γάνδη· η επαρχία Άαλστ/Αλόστ και η πόλη Χέραντσμπέρχεν/Γκραμμόν). Σε αυτά θα πρέπει να προστεθεί και το γλωσσικό ευμετάβλητο σύνορο που διέτρεχε τη Φλάνδρα και τη διαιρούσε σε γαλλόφωνο (Flandre wallone) και φλαμανδόφωνο (Flandre flamingante³) κομμάτι. Κατά τον 17ο αιώνα οι προηγούμενες διακρίσεις ατόνησαν, όταν α) το βόρειο τμήμα προσαρτήθηκε στην Ολλανδία και σχημάτισε τη Ζηλανδική Φλάνδρα (Zeeuws-Vlaanderen/Staats-Vlaanderen), β) το μεγαλύτερο μέρος της κομητείας παρέμεινε στην ισπανική και αργότερα στην αυστριακή κυριαρχία και γ) το νότιο τμήμα της κομητείας πέρασε στο γαλλικό βασίλειο. Η γαλλική Φλάνδρα επεκτάθηκε μετά τις επιτυχίες του Λουδοβίκου ΙΔ' στη νότια περιοχή της Βαλλονίας με τις πόλεις Λίλλη, Ντουαί και Ορσί, καθώς και στην παράλια Φλάνδρα (Flandre-maritime) ανάμεσα στον Λέιε και την ακτή. Μετά τη Γαλλική Επανάσταση οι διακρίσεις αυτές στο εσωτερικό της γαλλικής Φλάνδρας ανατράπηκαν, ενώ στη λεγόμενη αυστριακή Φλάνδρα διακρίθηκε η Ανατολική από τη Δυτική Φλάνδρα.

Το κύριο ερώτημα που ανακύπτει μελετώντας την ιστορία των περιοχών αυτών είναι τι συμβαίνει άραγε σε ό,τι αφορά την εξουσιαστική τους ακτινοβολία και, ίσως, αναβάθμιση. Αν δηλαδή η ανάπτυξη των πόλεων τους, ιδίως της Φλάνδρας, που προηγείται σε σχέση με τις άλλες περιοχές των Κάτω Χωρών, γίνεται μοχλός για την ανάδειξή τους σε οντότητες που συμμετείχαν στη γενική άσκηση της πολιτικής ισχύος τόσο στο επίπεδο της απήχησης που είχαν οι ενέργειές τους όσο και στο επίπεδο της κυριαρχίας σε σχέση με τους ποικίλους χωροδεσπότες στην περιοχή.

Εκείνο που φαίνεται να αναδύεται μπροστά στα μάτια του ερευνητή ως μια επαρκής αφορμή για την έναρξη της συζήτησης είναι ότι μεταξύ του 13ου και 14ου αιώνα η όξυνση του ανταγωνισμού μεταξύ της Γαλλίας και της Αγγλίας (1290-1360) σε ένα περιβάλλον όπου ήδη ασκούσαν επιρροή ο Γάλλος βασιλιάς, ο Γερμανός αυτοκράτορας και ο πάπας, σε ένα περιβάλλον κατακερματισμένο, ευμετάβλητο και αδύνατο, οι πόλεις συνδιαμόρφωσαν το έδαφος για την ενεργοποίηση και άλλων τοπικών παραγόντων στο μεγάλο παιχνίδι του δυτικοευρωπαϊκού ανταγωνισμού. Οι παράγοντες αυτοί, εξαιτίας της περιορισμένης τους εμβέλειας, δεν διέθεταν ακόμη τρόπους ολοκληρωμένης αξιοποίησης των ευκαιριών που τους παρουσιάζονταν και, πολύ περισσότερο, δεν ήταν σε θέση να διασφαλίσουν παρά μόνο με αργούς ρυθμούς τα οφέλη από αυτή τη συμμετοχή στο κυμαινόμενο ισοζύγιο της κατανομής της ισχύος στην περιοχή. Βρισκόμαστε, συνεπώς, μπροστά σε μια διαμόρφωση που ήδη έχει ξεκινήσει κατά την περίοδο αυτή, αλλά δεν έχει αναπτυχθεί πλήρως: η ολοκληρωμένη ανάπτυξή της θα σημειωθεί εκατό σχεδόν χρόνια αργότερα, στα μέσα του 15ου αιώνα. Έστω και έτσι όμως, φαίνεται ότι τον 13ο-14ο αιώνα οι πόλεις διέθεταν ήδη ένα σημαντικό απόθεμα πολιτικών συμπεριφορών, δηλαδή μια πολιτική ωριμότητα και μια πολιτική κουλτούρα, ώστε να μπορούν να διεκδικήσουν τη θέση τους μέσα σε αυτό το ευρύτερο πεδίο. Το ερώτημα που τίθεται και συνέχει την παρούσα μελέτη είναι με ποιους τρόπους και μέσα από ποιες διαδικασίες απέκτησαν τελικά την πολιτική χειραφέτησή τους.

Οι πόλεις της περιοχής διοικούνταν από πολιτικές ελίτ με χαρακτηριστικά συμπεριφοράς που ανάγονταν στο φεουδαρχικό πρότυπο, αλλά κατά τον 13ο αιώνα δεν είχαν ακόμη παγιώσει την εξουσιαστική τους παρουσία, όπως συνέβαινε με τις παλαιότερες αγροτικές, κυρίως, φεουδαρχικές δομές και, για τον λόγο αυτό, ακόμη αμφισβητούνταν. Ως στοιχεία μιας ιεραρχικής κοινωνικής οργάνωσης οι ελίτ μέσα στην πόλη διαμόρφωναν την κουλτούρα της, ακόμη και σε περιστάσεις όπου δίνεται η εντύπωση ότι ξεπερνιούνται από ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών ομάδων, οι οποίες με τη σειρά τους επιδίωκαν τη συμμετοχή τους στη διακυβέρνηση της πόλης. Η εξουσία αυτών των ελίτ ήταν εντοπισμένη: ασκούνταν κυρίως μέσα στην κάθε πόλη. Μερικές φορές δίνουν την εντύπωση ότι μπορούσαν να υπαγορεύουν και να τροποποιούν αποφάσεις των ηγεμόνων, αλλά επρόκειτο για αποφάσεις, οι οποίες πάντοτε αφορούσαν συγκεκριμένα την πόλη, τους κατοίκους της, εντόπιους και μη, και την οικονομική ζωή της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι θεωρητικές και ιστοριογραφικές προϋποθέσεις

Θεωρίες για το αστικό φαινόμενο στο Βέλγιο

Προτού να πατήσουμε το πόδι μας μέσα στους περιβόλους των πόλεων της Φλάνδρας, σκέφτομαι πως πρέπει να αναρωτηθούμε τι ήταν αυτές οι πόλεις. Το ερώτημα αυτό έχει θεωρητικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές απολήξεις. Τα βασικά ζητήματα που με απασχολούν μέσα στο πλαίσιο του παραπάνω ερωτήματος είναι τα ακόλουθα:

Ανάγονται άραγε οι πόλεις της Φλάνδρας σε ένα παλαιό πρότυπο που μπορούμε να αναγνωρίσουμε μέσα από τις παραδόσεις των αστικών συγκεντρώσεων στον ρωμαϊκό και βυζαντινό χώρο; Μήπως αποτελούν νέες και ξεχωριστές εξελίξεις, διαφορετικές σε σύγκριση με εκείνες που συναντούμε την ίδια εποχή στην Ιταλία, τη Γερμανία των Οθωνιδών και τη Γαλλία των Καπετιδών; Έχουν, ίσως, κάποια γενετική σχέση με τις πόλεις της Ολλανδίας και τη Χάνσα στη Βόρεια Θάλασσα ή, ακόμη πιο μακριά, με τις νορμανδικές εγκαταστάσεις και την αγγλική ή σκανδιναβική ζωή ή, και απώτερα, με τις παραθαλάσσιες προς τη Βαλτική ρωσικές πόλεις;

Ήδη από πολύ παλιά αναγνωρίζεται στην ιστοριογραφική παράδοση μια μοναδικότητα των πόλεων της Φλάνδρας και η αναζήτηση σχετικών συγκριτικών δεδομένων κινείται προς δύο αντίθετες κατευθύνσεις: είτε επιδιώκει την ενίσχυση αυτής της μοναδικής ιστορικής συσσωμάτωσης στη Φλάνδρα εξαίροντας τα ενδογενή χαρακτηριστικά της είτε, αντίθετα, επιχειρεί να δείξει ότι οι εξελίξεις που οδήγησαν στο ιδιότυπο αυτό αστικό φαινόμενο προκαλούνται και, ενδεχομένως, χειραγωγούνται από τις υπέρτερες κυριαρχίες της βορειοδυτικής Ευρώπης, τη γερμανική, τη γαλλική και την αγγλική. Η γερμανική ιστοριογραφία λ.χ. έδωσε μεγαλύτερη βαρύτητα κυρίως στο γλωσσικό σύνορο που διατρέχει τη Φλάνδρα και στη συντριπτική υπεροχή του πληθυσμού που μιλάει τη φλαμανδική, μια γερμανική διάλεκτο, σε σύγκριση με την περιορισμένη παρουσία της γαλλοφωνίας. Αντιθέτως, η γαλλική ιστοριογραφία επέμεινε στη βουργουνδική περίοδο της Φλάνδρας (1384-1555), υπέρτερη σε απήχηση σε σύγκριση με τη διάδοχη ένταξη

της περιοχής στην αυτοκρατορία των Αψβούργων. Σε αυτά και σε άλλα ανάλογα ερωτήματα θα αναζητήσουμε ορισμένες απαντήσεις ή τουλάχιστον θα προσπαθήσουμε να διακρίνουμε μέσα στο πλέγμα των γεγονότων και των εξελίξεων της περιόδου ως τον αρχόμενο 14ο αιώνα τα διαμορφωνόμενα πλαίσια για τις απαντήσεις. Η ιστοριογραφική παράδοση που έχει συγκροτηθεί από τα τέλη του 19ου αιώνα και ιδίως στα χρόνια του μεσοπολέμου είναι αποφασιστικής σημασίας για τις απαντήσεις μας ή μάλλον για τις οποιεσδήποτε απαντήσεις σε τέτοια ζητήματα. Οι εργασίες του Πιρέν και μιας ολόκληρης ομάδας Βέλγων ιστορικών που διαμορφώθηκαν πριν και μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο συνιστούν το πρώτο και ουσιαστικό, ακόμη και στις μέρες μας, βήμα για την προσέγγιση αυτού του ιστορικού υλικού· στη συνέχεια, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, διαμορφώνεται μια δεύτερη απόπειρα σύνθεσης, η οποία επιχειρεί να κρατήσει από τις εργασίες της πρώτης περιόδου και ιδίως από τις εργασίες του Πιρέν τις ορθές απαντήσεις και να τις συμπληρώσει με τις δικές της προσεγγίσεις. Δεν έχει ιδιαίτερη σημασία να διακρίνουμε περισσότερο τα χαρακτηριστικά των δύο αυτών φάσεων· θα ήταν αρκετό να σημειώσουμε την επίδραση που άσκησε στην ιστοριογραφία των Κάτω Χωρών η πολιτισμική παρουσία της Γερμανίας. Η παρουσία αυτή δεν διακόπηκε μετά τον πόλεμο. Είχε, όμως, ήδη οδηγήσει σε προσπάθειες όπως του Χέρμπερτ Γιάνκουν, ο οποίος κατά την περίοδο του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία και τη γερμανική Κατοχή των Κάτω Χωρών επιδόθηκε σε μια ενδελεχή αρχαιολογική εργασία στον εμπορικό ναυτικό σταθμό του Χαϊταμπού (Haithabu), προκειμένου να τεκμηριώσει την άρια παρουσία στην περιοχή. Αργότερα, η διαμόρφωση της ομοσπονδιακής συγκρότησης του βελγικού κράτους σε τρία τμήματα (περιοχές φλαμανδικές, περιοχές βαλλονικές και η περιοχή της πρωτεύουσας των Βρυξελλών) σε αντίθεση προς το σύνταγμα του 1830, το οποίο αναγνώριζε ένα ενιαίο βελγικό έθνος, διαμόρφωσε την κοινωνία του Βελγίου ως μια διαπολιτισμική πολυκοινοότητα, έτοιμη να απεικάσει το όραμα της ευρύτερης ευρωπαϊκής συλλογικότητας.

Η θεωρία του Πιρέν για τις πόλεις

Η εργασία του Πιρέν σχετικά με την προέλευση των πόλεων δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στην αγγλική γλώσσα το 1925⁶ και η σύναψη που επιχειρούσε ήταν ήδη φανερή από τον τίτλο: «Οι μεσαιωνικές πόλεις. Η προέλευσή τους και η αναβίωση του εμπορίου». Για τον Πιρέν «στην αγροτική εποχή του Μεσαίωνα δεν υπήρχαν πόλεις με τη νομική έννοια της λέξης». Διευκρινίζοντας τη σκέψη του, υποδεικνύει τις οφειλές του στις εργασίες του Φρήντριχ Ράτσελ, γνωστού ως εισηγητή της έννοιας του ζωτικού χώρου (Lebensraum), αλλά κυρίως ως θεμελιωτή της Ανθρωπογεωγραφίας, δηλαδή της μελέτης των συνεπειών των ποικίλων φυσικών περιβαλλόντων στη ζωή των ανθρώπων: «Οι πόλεις γεννήθηκαν αυθόρμητα υπό την επίδραση των οικονομικών αιτιών που προκάλεσε στην Ευρώπη η

αναβίωση του εμπορίου και της βιομηχανίας. Για να κατανοήσουμε πώς σχηματίστηκαν, αρκεί να δούμε πώς ακόμα και σήμερα ιδρύονται στα νέα εδάφη της Αμερικής. Ιδρύθηκαν για πρώτη φορά σε χώρους κατάλληλους από άποψη θέσης που βρίσκονταν στη συμβολή των ποταμών, στον μυχό των όρμων, κατά μήκος των μεγάλων ποταμών. Το οικονομικό ρεύμα από μόνο του κινείται προς αυτές τις θέσεις. Κατευθύνεται εκεί με τρόπο φυσικό, όπως τα νερά προς τις κοιλάδες». Από την άποψη αυτή, καταλήγει ο Πιρέν, «ο σχηματισμός των μεσαιωνικών πόλεων οφείλεται σε καθαρά φυσικά αίτια και δεν ερμηνεύεται από την πολιτική ιστορία, αλλά από τη γεωγραφία»⁷. Τι είναι, όμως, μια πόλη για τον Πιρέν; «Η απάντηση σε αυτή την ερώτηση εξαρτάται από την έννοια της λέξης *πόλη*. Αν ορίσουμε έτσι μια τοποθεσία, όπου ο πληθυσμός αφιερώνεται στην άσκηση του εμπορίου και της βιομηχανίας αντί να δουλεύει στη γη, πρέπει να απαντήσουμε όχι. Το ίδιο ισχύει, εάν μια πόλη ορίζεται ως μια κοινότητα που διαθέτει νομική προσωπικότητα και απολαμβάνει το δίκαιο και τα θεσμικά όργανα που ανήκουν σε αυτήν. Αντίθετα, αν η πόλη θεωρηθεί ως κέντρο διοίκησης και ως φρούριο, θα είναι εύκολο να πεισθεί κανείς ότι η εποχή των Καρολιδών γνώρισε τόσες σχεδόν πόλεις, όσες θα έπρεπε να αναγνωρίσουμε στους αιώνες που την ακολούθησαν».

Σε άλλη εργασία του ο Πιρέν συνοψίζει τις προκαταρκτικές του διαπιστώσεις για τη μετάβαση στον Μεσαίωνα και τις πόλεις της περιοχής: «Παρόλο που ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά των Κάτω Χωρών έγκειται στον μεγάλο αριθμό των πόλεων τους και, παρόλο που σε όλες τις περιόδους της ιστορίας τους η αστική τάξη έχει διαδραματίσει έναν κυρίαρχο πολιτικό ρόλο, η αστική ζωή αναπτύσσεται μάλλον αργά. Οι περισσότερες από τις μεγάλες πόλεις της Ιταλίας, της Γαλλίας, της παραρρήνιας Γερμανίας και της παραδουνάβιας Αυστρίας είναι προγενέστερες από την εποχή μας. Η Λιέγη, η Λουβαίν, το Μέχελεν, η Αμβέρσα, οι Βρυξέλλες, η Μπρυζ, η Υπρ, η Γάνδη, η Ουτρέχτη κ.λπ. αναδύονται μόνο στην αρχή του Μεσαίωνα. Το Τόνγκερεν είναι το μόνο που έχει κατά τη ρωμαϊκή περίοδο κάποια σημασία, η οποία δεν οφειλόταν άλλωστε παρά στη θέση του στην επαρχιακή διοίκηση και, όταν η τελευταία αφανίστηκε κατά τη διάρκεια των γερμανικών επιδρομών, εκείνο έχασε για πάντα την επιρροή που ασκούσε⁸. Το Αρλόν και η Ναμύρ στη ρωμαϊκή εποχή ήταν πολίσματα δεύτερης μόνον κατηγορίας. Η Τουρναί, μια πόλη σημαντικότερη από όσο δείχνει, επηρεάστηκε τόσο πολύ από τη φραγκική κατάκτηση, ώστε ήταν απαραίτητο να μεταφερθεί στη Νουαγιόν η επισκοπική έδρα που είχε εγκατασταθεί εκεί και η οποία δεν επανήλθε ως τον 12ο αιώνα. Έτσι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι βελγικές και ολλανδικές πόλεις της εποχής μας έχουν σχετικά πρόσφατη προέλευση, γεγονός που δεν προκαλεί έκπληξη. Οι λεκάνες του Σκάλδη και του Μεύση, στο βόρειο άκρο της [Ρωμαϊκής] αυτοκρατορίας πολύ κοντά στον βαρβαρικό κόσμο, απομονώθηκαν από τις κύριες εμπορικές οδούς και, ως εκ τούτου, υπήρξαν δύσκολα προσβάσιμες στην αστική ζωή που προκαλεί και διατηρεί την κυκλοφορία. Μόνον ένας μεγάλος δρόμος τις διέσχισε, από τα ανα-

τολικά προς τα δυτικά, από την Κολωνία ως τη Βουλώνη. Τα παρακλάδια του στον Νότο χρησίμευαν για να εξάγουν το καπνιστό κρέας από την περιοχή»⁹.

Και ο Πιρέν πλέον γενικεύει: «Η οικονομία ανταλλαγής αντικαταστάθηκε από μια οικονομία κατανάλωσης. Κάθε χωροδεσποτεία, αντί να συνεχίζει να συνδέεται με τον έξω κόσμο, αποτελούσε πλέον μόνη της έναν μικρόκοσμο. Ζούσε από τον εαυτό της και για τον εαυτό της, με την παραδοσιακή ακινησία ενός πατριαρχικού καθεστώτος. Ο 9ος αιώνας είναι η χρυσή εποχή της λεγόμενης κλειστής εγχώριας οικονομίας και ποιος όρος θα τη χαρακτήριζε πιο εύστοχα αν όχι ο όρος “οικονομία χωρίς αγορές”». Υπάρχει όμως μια διαφοροποίηση από αυτή την εικόνα: «Στην εντελώς αγροτική Ευρώπη της εποχής εκείνης το Βέλγιο, σίγουρα πριν από τις γειτονικές χώρες, παρουσιάζει το θέαμα ενός σχετικά αναπτυγμένου εμπορίου. Το Κεντοβίκ (Ετάπλ) στο στόμιο του Κανς, το Τίελ (Tiel), η Ουτρέχτη και το Ντυρ-στέντε στον Κάτω Ρήνο είναι τα σημαντικότερα λιμάνια της δυναστείας των Καρολιδών. Η Βαλανσιέν και το Μάαστριχτ, όπου βρίσκεται ο παλιός ρωμαϊκός δρόμος που διακόπτει την πορεία του Μεύση και του Σκάλδη, γίνονται θέσεις ελλειμνισμού για τα σκάφη και ξεχειμωνιάσματος για τους εμπόρους. Τέλος, η αφθονία των νομισματικών εργαστηρίων αποδεικνύει ότι η χρήση των χρημάτων, ένα αναμφισβήτητο σημάδι οικονομικής ανάπτυξης, γίνεται όλο και πιο σημαντική παράλληλα με το αρχαίο σύστημα των ανταλλαγών σε είδος. Παρά τη σπανιότητα των γραπτών πηγών, μπορούμε επίσης να δούμε, ήδη από τον 9ο αιώνα, τα συμπτώματα μιας αρκετά αναπτυγμένης βιομηχανικής δραστηριότητας».

Κατά τον ύστερο Μεσαίωνα, οι νότιες Κάτω Χώρες και ειδικότερα η Φλάνδρα αποτελούσαν το σημαντικότερο αστικό περιβάλλον μαζί με τη βόρεια Ιταλία για δύο κυρίως λόγους: οι εμπορικές ροές από τη Βόρεια και τη Βαλτική θάλασσα συναντήθηκαν με τις ροές της Μεσογείου και διαμόρφωσαν τότε μια αξεπέραστα εντατική εμπορική ανάπτυξη. Τότε η Φλάνδρα αποτέλεσε, σύμφωνα με την έκφραση του Πιρέν, το «σταυροδρόμι της Ευρώπης». Η κύρια παραγωγική βάση των πόλεων αυτών μετέτρεψε την περιοχή σε κέντρο παραγωγής μάλλινων υφασμάτων που κυκλοφορούσαν από τον Σηκουάνα ως τον Ρήνο και έφθαναν ακόμη και απέναντι στα Βρετανικά νησιά, ένα κέντρο που και αργότερα προμήθευε ολόκληρη την υπόλοιπη ήπειρο με υψηλής ποιότητας μάλλινα υφάσματα. Η κοινωνική κατηγορία που στήριζε αυτή την παραγωγική εξέλιξη δεν ήταν άλλη από μια εγχώρια αστική τάξη, η οποία ακριβώς τότε γνώρισε μια μεγάλη ανάπτυξη. Ο Πιρέν εντοπίζει αυτή την κοινωνική μεταβολή στην περιοχή της Φλάνδρας, η οποία δεν ήταν απομονωμένη, καθώς είχε διαμορφωθεί ένα ευρύτερο περιβάλλον, εντός του οποίου μπορούμε να παρατηρήσουμε ανάλογες εξελίξεις: βόρεια Γαλλία, Αινώ, Βραβάνδη, το Μάασλαντ κάτω από το Ντινάν, στα βόρεια η περιοχή του δέλτα του Ρήνου γύρω από την Ουτρέχτη. Για τον Πιρέν η μακρά διαδικασία από την οποία προήλθε η φλαμανδική πόλη από τον 11ο αιώνα ως και τον αρχόμενο 16ο αιώνα υποδεικνύει ότι σε ολόκληρη την Ευρώπη δεν υπήρχε άλλη ομάδα πόλεων

που να διαθέτει σαφέστερα χαρακτηριστικά ενοποιημένης οικογένειας και που να συνδέεται στενότερα με την οικονομία και τη θεσμική οργάνωση από εκείνη των πρώιμων φλαμανδικών πόλεων. Το κρίσιμο συνδετικό στοιχείο για τις πόλεις αυτές είναι ότι όλες προέκυψαν από μια διπλή ρίζα, την ύπαρξη μιας οχύρωσης και μιας εμπορικής εγκατάστασης. Εκείνη την εποχή τα εκκλησιαστικά κέντρα, οι λεγόμενες *civitates*, και τα μοναστήρια, συμβάλλουν στον σχηματισμό της μεσαιωνικής πόλης με το κάστρο τους, ό,τι δηλαδή είχε απομείνει από τις επιδρομές των Βίκινγκς. Οι πόλεις, όμως, συνιστούσαν καταναλωτικά περιβάλλοντα και, επομένως, συγκρότησαν πόλεις υπό την οικονομική και νομική έννοια μόνον όταν στους παραπάνω χώρους διαμορφώθηκαν σταθμοί εμπορίου μακράς απόστασης και εμπορικές κοινότητες έξω από τα τείχη τους. Αυτός ο εμπορικός κόσμος υπήρξε ο μοναδικός ενεργητικός φορέας της αστικής και κοινοτικής ανάπτυξης. Η ύπαρξη των τοπικών αγορών και των πανηγύρεων στις *civitates* και τα *castra* δεν είχε ιδιαίτερη σημασία για την ανάπτυξη των πόλεων: για τον Πιρέν η φλαμανδική πόλη του Μεσαίωνα συνδεόταν με το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων.

Μετά τον Πιρέν

Φελίξ Ρουσσώ

Ήδη από την εποχή του Πιρέν ο Φελίξ Ρουσσώ είχε διατυπώσει μια τριπλή αμφισβήτηση στο ερμηνευτικό σχήμα της εξέλιξης των πόλεων. Η αμφισβήτηση αυτή αφορούσε α) την επέκταση εφαρμογής του σχήματος του Πιρέν σε ολόκληρη την περιοχή του Βελγίου και ιδίως της Φλάνδρας, β) την ύπαρξη ασυνέχειας ανάμεσα στη ρωμαϊκή και τη μεσαιωνική περίοδο και γ) τις συνέπειες των ξένων επιδρομών και ιδίως των Βίκινγκς (850-900) στη διακοπή του εμπορίου. Ο Ρουσσώ με τη μελέτη του *Ο Μεύσης και η περιοχή Μοζάν στο Βέλγιο. Η σημασία τους πριν τον 13ο αιώνα* (*La Meuse et le Pays Mosan en Belgique. Leur importance avant le XIIIe siècle*) αναδεικνυε την περιοχή του Μεύση (Meuse) «ως το πιο ζωντανό τμήμα του Βελγίου» μέχρι το 1200· εκεί «η οικονομική και πνευματική ανάπτυξη εμφανίζεται ταχύτερη και πιο εντυπωσιακή από ό,τι αλλού. Αυτή η αναμφισβήτητη πρόοδος διατηρείται μέχρι την ημέρα [εννοεί τον 13ο αι.], όπου υπό την πίεση νέων παραγόντων που δεν ήταν γνωστοί ούτε από την Αρχαιότητα ούτε από τον πρώιμο Μεσαίωνα, οι εμπορικές ροές εγκαταλείπουν τους παραδοσιακούς δρόμους, δηλαδή τις ποτάμιες οδούς, και παίρνουν νέες κατευθύνσεις. Τον 13ο αιώνα ο οικονομικός άξονας μετακινείται. Τα εδάφη που μέχρι τότε λαθροβιούσαν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό καταλαμβάνουν την πρώτη θέση στη γενική δραστηριότητα της χώρας». Για τον Ρουσσώ, ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή μέχρι και την εποχή των Καρολιδών, παρατηρείται αδιάκοπη δραστηριότητα στην περιοχή του Μεύση κυρίως μέσα στα όρια της παλαιάς επισκοπής της Λιέγης. Πιο συγκεκριμένα: α) κατά τη ρωμαϊκή εποχή τόσο η ανάπτυξη της γεωργίας όσο και η μεταλλουργική δρα-